

DORĐEVIĆ JOVAN – O SAMOUPRAVNOM I ODGOVORNOM DRUŠTVU

(Novinska ustanova »Službeni list SFRJ«, Beograd, 1971.)

Samoupravljanje je velika tema savremene jugoslovenske društvene misli. Prilazi toj temi su različiti. U knjizi koja je pred nama, prof. Đorđević joj prilazi pretežno esejistički (»više esej a manje 'sistem«), što je razumljivije kad se ima u vidu da je ova knjiga dopuna i razrada njegovog rada »Politički sistem«.

U skladu sa dvostrukim (više esej a manje sistem) likom knjige je i njena podela na tri dela, koji se sastoje iz više tema (po osam glavnih), ali gravitiraju prema dve-tri »osnovne«.

U prvom delu knjige (str. 9—192) autor daje opštu teoriju samoupravljanja, uključujući u nju koncepte svojine, planiranja i odgovornosti.

Drugi deo sadrži razmatranja o nauci i društvu, njihovom složenom odnosu, uslovljenosti i međuuticaju (str. 195—333). Posebno je naglašen univerzitet: društvene funkcije univerziteta, kritika i preobražaj društva i univerziteta, kriza tradicionalnog univerziteta, novi univerzitet i njegove funkcije i oblici.

Treći deo opredeljen je nacionalnim pitanjem, federalizmom i anatomijom i funkcijom političkih institucija (str. 337—528).

Pojedine teme ili pojedine delove izlaganja u ovoj knjizi, koju prof. Đorđević posvećuje II kongresu samoupravljača Jugoslavije i svim borcima za novo samoupravno socijalističko društvo, autor je već ranije objavio. Ta činjenica je potvrda da je naša socijalistička misao i praksa prihvatila kao svoje rezultate do kojih je autor došao.

I

1. Samoupravljanje nije samo velika idejna, nego i materijalna snaga XX veka — u shvatanju autora. Ono u sebi nosi sve materijalne protivrečnosti društva koje nastaje, a time i sve teorijske protivrečnosti. Međutim samoupravljanje se nije još dovoljno objektivno iskazalo, te ni subjektivno nije bilo moguće da se dosad razvije jedna celovita savremena teorija samoupravljanja. Teorija o samoupravljanju je nužnost kao svest o savremenom društvu, njegovim mogućnostima i granicama, posebno o socijalizmu. Teorija o samoupravljanju je osnov za stvarnje jedne nove, kritičko-humanističke i stvarnije nauke o društvu i čoveku.

Pollivalentnost i višeznačnost samoupravljanja izazvala je različite teorijske tendencije. Od 1968. godine naročito, razvio se niz praktičnih, osobito studentskih pokreta. To je izazvalo razvoj novih, ali je skinulo prašinu i sa starih teorijskih pristupa, delimično ih izmenivši u desnu ili levu stranu. To se posebno vidi u analizi savremenog pluralizma anarhizma i trockizma. Kritika ovih idejnih struja obuhvata i svest o novim i drugim rešenjima, van i šire od bilo koje pojedinačne prakse, pa i jugoslovenske, ako se ona shvati kao model ili uniforma socijalizma. Suprotna shvatanja nužno se završavaju u apriorizmu ili dogmatizmu.

Jugoslovenska naučna misao samoupravljanje shvata kao društveni odnos koji se mora stalno razvijati i prevazilaziti. »Samoupravljanje je sredstvo a ne cilj. Cilj samoupravljanja je cilj socijalizma, tj. oslobođenje društva od birokratije i dominacije i čoveka od služenja drugom i »svojoj« otuđenoj prirodi. Ono je proces jer se razvija, širi i menja. Ono je protivrečan i time neobezbeđen proces. Ono je revolucionaran proces po tome što prevazilazi i menja institucije i kad se neizbežno u njima potvrđuje i pomoću njih izražava« (str. 16). Samoupravljanje je u filozofskom rečniku ukidanje otuđenja, u ekonomskom je ukidanje najamništva, u političkom je promena i prevazilaženje društveno-političkog sistema, a time i dominacije — državne vlasti i vlasti sopstvenika, u jedan novi društveni sistem i novu društvenu strukturu. Novi društveni sistem je istorijsko prevazilaženje političkog sistema i političke organizacije društva i u tom smislu sve više otvoren i slobodan demokratski sistem, ali je demokratija u njemu sadržana kao agens a ne kao cilj ili večiti atribut, čak i kad je neposredna.

2. Samoupravljanje je nemoguće bez društvene svojine, ali se oni jedno u drugom ne iscrpljuju. Autor je učinio značajan napor da odnos ovih višestruko složenih i kontraverznih pojava potpunije odredi. Rešenje tog zadatka pretpostavljalo je kritiku raznih »pozitivističkih« i formalno-pravnih teorija o svojini, koje su nastale tokom duge vladavine privatne svojine, posebno kapitalističke, kao rezultat opšte reifikacije stvarnih društvenih odnosa i ideološkog otuđenja, i koje su apsolutizirale epifenomen nasuprot suštini, pojavu nasuprot realnom odnosu između ljudi. Uz tu kritiku izvedena je kritika i drugih istorijskih oblika svojine, uključujući i savremene. Rešenje zadatka zasnovano je na dijalektičkoj kritici koja svojinu shvata u njenom razvoju i negaciji, odnosno ne — svojini ili društvenoj svojini. Ova negacija ima svoju negaciju u stvarnju nove društvene pojave koja je novi društveni odnos.

U postojećim odnosima društvena svojina je opterećena nasleđenim i sopstvenim protivurečnostima i u isto vreme je proces koji rađa novi društveni odnos u stalnom prevazilaženju i zato stalnom de — i reafirmisanju. U tom smislu je društvena svojina i ekonomska, i građanskopravna i ustavopravna kategorija. Njena društvena suština je: a) ne svojinsko pravo, već oblik desvojiziranja sredstava za proizvodnju i osnovnih društvenih odnosa b) društvena svojina označava »novo svojstvo (nesvojinsko, društveno) sredstava za proizvodnju;

ona su »puko oruđe rada« (Marks) i time istovremeno »vraćena proizvođaču« i neotuđiva u društveno-političkom smislu; c) društvena svojina je pravni izraz novih društvenih odnosa udruženih proizvođača koji ekonomski »raspolazu« sredstvima za proizvodnju u sistemu samoupravljanja proizvođača; d) socijalno-politički supstrat društvene svojine je samoupravljanje, sistem radnih i društvenih odnosa solidarnosti, a ne najamništva, dominacije i eksploatacije; e) u osnovi društvena svojina je ekonomska motivisnost, tehnička i ekonomska koordinacija i integracija i odlučivanje radnih ljudi u svim društvenim poslovima; f) novi princip istorijski uslovljene slobode čoveka i društva kroz razrešavanje dualizma između društva i pojedinaca, svojine i nesvojine; g) »ostvarujući se u svojoj sadržini, ona se ujedno negira, odumire i pretvara u zajedničko posedovanje sredstava rada koja gube svaki institucionalni karakter i u ličnu svojinu koja je izražena u aktivnom prisvajanju predmeta potrošnje kao svojih, za sebe, i u stanje oslobođenja rada i ličnosti koja sad društvena sredstva i institucije oseća kao svoju, ljudsku sredinu za ispoljavanje ljudskih potreba za stvaranjem i uživanjem«. (str. 36—38)

3. Teorija odgovornosti prof. Đorđević ima svoj osnov u ukupnoj kritici odgovornosti — počev od semantičke i istorijske, preko strukturalne i funkcionalne (posebno još i političke i pravne), obuhvatajući osnovne i glavne oblike i pojave, praksu i teorije o odgovornosti. Marksistički pristup odgovornosti uslovio je i ostvario kritiku koja je sistem iznad dnevne potrebe i dnevne politike i njihove ideologizacije. Otuda je odgovornost svojevrsni i integralni princip humanizma i optimizma. Na tim zajedničkim »tačkama« autor vezuje odgovornost strukturalno i funkcionalno za samoupravljanje:

Zanemarljivo je koliko su izlaganja od odgovornosti u knjizi rasuta; sistemski su ona celovita. Nisu propuštena obimna razmatranja o različitoj tehnološkoj upotrebi pojmova, o različitim osnovima, o praktičnom i teorijskom (ne) postojanju odgovornosti. Zatim sledi iscrpna analiza različitih vrsta odgovornosti prema: a) vrsti odnosa i oblicima ispoljavanja, b) nosiocima, c) objektu na koji se odnosi i posledicama, d) krugu na koji se odnosi i domašaju, e) strukturi i posledicama.

Iz analize raznih elemenata odgovornosti, autor je prešao na sintetičke odredbe odgovornosti. Odgovornost je društveni odnos. Time je obuhvaćen odnos čoveka prema drugom čoveku, društvu i sebi, ali i sredstva ostvarenja i unapred određena procedura. Kao društveni proizvod, odgovornost je svojstvo čoveka da deluje u društvu i da time povlači lične i društvene konsekvence.

Istorijski se odgovornost javlja u onoj meri u kojoj se javlja civilizovano društvo. Mera lične slobode, humanosti i »privatnosti« jeste mera odgovornosti. Odgovornost je pozitivno određena u društvu koje ova svojstva čini neprikosnovenim i neotuđivim vrednostima. Pozitivno određenje odgovornosti sadrži ograničenje ekspanzije i otuđenja vlasti.

Negativno određenje odgovornosti leži u birokratizmu, tehnobirokratizmu, zatvorenim i primitivnim strukturama, u opresiji i domi-

naciji, u upravljanju i manipulisanju ljudima, u otuđenoj vlasti. Ovi elementi su osnov reifikacije društvenih odnosa i otuđene društvene strukture (političke, moralne, ideološke itd.).

Odgovornost je drugi izraz slobode, jemstvo za slobodu i prava drugih, ali i za svoju slobodu, ekvivalentan odnos slobode ili ekvivalentna sloboda. Odgovornost pretpostavlja i zahteva društvo slobode, ostvarenje ličnosti, dakle slobodnog čoveka i otvoreno i slobodno društvo. Odgovornost označava i odgovornog čoveka i odgovorno društvo; jendo bez drugog ne može, a jedno drugo reprodukuje. Nema odgovornosti u totalitarnim društvima, sem ako se ne shvati kao poslušnost, podređenost i fleksi-opresivnost. Granice odgovornosti su granice čovekove sfere privatnosti, ograničenja svake vlasti koja teži da prodre u osnovne egzistencijalne, društvene i moralne sfere čoveka, u čovekove intimnosti i lične slobode.

Prema društvenoj svojini i samoupravljanju odgovornost se odnosi kao njihov proizvod i izraz. U sistemima nedruštvene svojine odgovornost je u osnovi negativna i opresivna, a u sistemima društvene svojine mora biti pozitivna i sastavni deo samoupravljanja. U svim sistemima, međutim, ona mora biti unapred određena i poznata (po pozicijama i sankcijama).

III

1. »Nauke uvek i svuda ima manje nego što je potrebno, ističe prof. Đorđević, a nauka ima još manje nego što joj je nužno. Zapoštlavljanje nauke nije samo posledica neznanja i amaterizma političara, budžetske raspodele koju inspiriše tzv. realizam, tj. prioritet vojnih rashoda i privilegija društvene administracije, već i usled još uvek opšte nerazvijenosti društva i njegovog kulturnog stanja. Živimo svuda u društvu veštačke distiribucije sredstava, tj. pomoću vlasti i radi moći; u društvu akvizitivnom i konsumentskom, koje je istovremeno svuda još iza društva obilja i iza racionalnog društva o kome su vizionarski pisali mislioci renesanse i Marks.«

Za samoupravljanje, pak, nauka je jedan od osnovnih uslova pa i oblika, jer je sastavni deo produkcionih odnosa i snaga restrukturalizacije i destrukturalizacije društva. Nauka nije samo tehnologija nego i racionalizacija uslova proizvodnje i uslov za promenu antagonističko-hijerarhijske društvene podele rada. U jugoslovenskom društvu nauka ima važne funkcije: približuje fizički inteluktualnom radu i sve više pretvara rad u delatnost samoizražavanja čoveka; kao osnov modernog i humanističkog obrazovanja uspostavlja čoveka; menja politiku i ideologiju unoseći u njih sve više nauku i time ih racionalizira i humanizira. Ali ove i druge funkcije nauka u našem društvu ne ostvaruje dovoljno. Razloge ovom treba tražiti, pored već istaknutih opštih, i u nedovoljno određenom odnosu nauke prema univerzitetu. Osnovna funkcija univerziteta mora biti naučna. Savremeni univerzitet, pored toga, mora podruštljavati nauku i ostvarivati savremenu funkciju nauke kao proizvodnje i stalno stvaranog i kritikovanog znanja.

Nastava na univerzitetu mora da se zasniva na nauci; inače je verbalistička i tehnička u lošem smislu reči, svedena na ponavljanje prevaženih i prednaučnih tema. Novi univerzitet mora da ukine suprotnost između nauke i vlasti, a to može postići ako profesor sve više bude naučnik i ako univerzitet sve više bude nosilac slobode mišljenja, stvaranja, kritike i istraživanja. Ali zato univerzitet mora da izvrši sopstvenu kritiku i da primi otvorenu kritiku društva.

Pledoaje prof. Đorđevića za novi univerzitet počiva na kritici tradicionalnog univerziteta, koji je u krizi, i akcionom »programu« u univerziteta za preuzimanje novih funkcija u savremenom društvu.

Kritika jugoslovenskog univerziteta je kritika tradicionalizma i konzervativizma, kritika univerziteta koji je zatvorena i hijerarhijska ustanova na periferiji društva. Svuda, i u Jugoslaviji, zvaničnu politiku vode i slučajne i dvosmislene manjine koje su u suštini protiv studentskog upravljanja. To je politika kombinovane demagogije i taktike pritiska i »združivanja«. Omladina mora otuđiti iz javnosti elemente konzervativnog cinizma koji više veruje u snagu, mahinacije, lukavstva, podvale, svršene činove i udarce u mraku. Ona to može učiniti ako se izmeni njen položaj na univerzitetu. Uostalom, još u renesansi i liberalnoj epohi studenti su igrali aktivnu univerzitetsku i društvenu ulogu. Era zatvaranja univerziteta nastala je kasnije, sa integracijom u sistem vlasti u kapitalizmu i etatističko-birokratskom socijalizmu, u vreme stvaranja političkih, ekonomskih i ideoloških monopola. Od tada univerziteti postaju zatvorene, hijerarhijske, birokratske i zaostale institucije.

Novi univerzitet je pozvan da bude laboratorija samoupravljanja, a ne konzervatorij starih odnosa. Ali zato se univerzitet mora izmeniti i osposobiti da preuzme svoju osnovnu funkciju — proizvodnju znanja i nauke. On nužno mora postati aktivna i stvaralačka snaga koja uspostavlja znanje kao savremeni osnov društva, stvara stručnjake kao slobodne ljude i novi deo radničke klase koja nosi razvitak zemlje, a istovremeno i sam se organizuje na samoupravnim principima. Ovde se na zajedničkom poslu moraju naći nastavnici i drugi radni ljudi sa studentima. Oni moraju uspostaviti univerzitet kao zajednicu, nasuprot univerzitetu koji je sada hijerarhija i vlast. Proces stvaranja novog univerziteta u tom smislu jeste samoupravljanje. U tom procesu uloga studenata je značajna i može biti odlučujuća ako oni samoupravljanje shvate kao prolog a ne kao epilog revolucije koja pre-rasta i nadgrađuje političku revoluciju u društvenu.

2. Posebna razmatranja o odnosu nauke i društva vezana su za stanje političkih nauka i teorijske koncepte o savremenom društvu. Preovlađujuće teme su o etatizmu, političkoj vlasti, političkom sistemu, vladajućim klasama i političko-idejnim organizacijama u vezi sa samoupravljanjem. Za ovim dolaze kritička razmatranja o masovnom društvu, državi blagostanja, problemima privrednog razvitka socijalizma, industrijskom društvu i naučno-tehničkoj revoluciji.

IV

Treći deo knjige posvećen je strukturi savremenog jugoslovenskog društva.

Najpre je autor posvetio pažnju vezi nacionalnog pitanja i federalizma. Ovde su uključeni različiti naučni pristupi pojmovnom i istorijskom određivanju naroda, nacija, nacionalnog pitanja u nas i u svetu. Federalizam se određuje u funkcionalnoj vezi sa istorijskim kretanjem naših naroda i samoupravljanjem. Odmah se nametnula nužnost proučavanja republike kao društvene stvarnosti. Ta proučavanja su izvedena i posebno za republiku Srbiju.

Zatim se autor okreće anatomiji političkih institucija i njihovoj vezi sa demokratijom. Važnije teme su: socijalizam i oblici političke vlasti, aktivna i lična politička vlast, savremeno društvo i lična vlast, proces i oblici političke institucionalizacije u Jugoslaviji, politički sistem i demokratska institucionalizacija, novi »model« političkog sistema u socijalizmu. Nije zanemarena ni anatomija demokratskih metoda, odnosno kritička razmatranja o pojmu i vrstama većine, principu vladavine većine, o pojmu i vrstama manjine, procesima odlučivanja i njihovom političkom značaju.

Od savremenih jugoslovenskih društvenih i političkih organizacija, autor se pozabavio izučavanjima mesta i uloge SK, socijalističkog saveza i sindikata u savremenom društveno-političkom sistemu i njihovom međusobnom odnosu.

V

Izučavanje savremenog jugosloveskog društva ima svoju aktuelnu osnovu u samoupravljanju. Veliki broj naučnih pregalaca dao je svoj doprinos proučavanju i objašnjavanju ove društvene pojave sa stanovišta raznih nauka, metodoloških i idejnih pristupa, različitog teorijskog i praktičnog značaja. Najznačajniji pojedinačni doprinos, čini nam se, jeste celokupno delo političkog mislioca čiju knjigu prikazujemo. Njegov doprinos teoriji i praksi samoupravljanja nije samo široki teorijski pristup, zasnovan nesumnjivo na kritičkoj marksističkoj misli, ni kritika postojeće teorije i prakse samoupravljanja, mada i to već mnogo znači, njegov doprinos je kompleksno izučavanje ove složene i višeznačne društvene pojave, koja je i nov ljudski kvalitet, proces i odnos.

U radu koji je pred nama, autor čini značajan napor da prevaziđe ne male i jedinstvene teškoće interdisciplinarnog i multidisciplinarnog pristupa opterećenog konzervativizmom. Otuda njegov rad nije rezultat koji daju samo političke nauke, nego i politička filozofija, sociologija i stvaralačka humanistička misao koja ne pripada samo jednoj društvenoj nauci, čak ni samo jednoj grupi društvenih nauka. Da bi taj zadatak što bolje rešio, autor se odlučio za oblik koji je »više esej a maje 'sistem'«, smatrajući da mu omogućava više slobode i hipotetičnosti, radikalnije misli, otvorene vidike i apriorizmom i dogmatizmom nesputan pristup problemima.

Čitalac se može složiti ili ne složiti sa idejama iznesenim na stranicama ove knjige, ali ne može poricati vrlo širok, pošten i hrabar pristup, sveže ideje i njihovo zrelo objašnjenje, racionalnu i nedogmat-sku kritiku i uvek prisutnu i istaknutu ideju humanističkog optimiz-ma. U ovo vreme neodređenih, plivajućih i devalviranih monetarnih i drugih vrednosti, opšte krize vrednosti, idejne smušenosti, futurološkog pesimizma na jednoj i utopizma na drugoj strani, simpatičnog i besperspektivnog anarhizma i konzervativnog institucionalizma — po-menute vrednosti knjige su još značajnije, iako nisu neočekivane. Nije neočekivan ni već standardno visok i izbrušen stil, ni iščekivanje koje autor čitaocu od prvih stranica stvara ali i nagrađuje. Ovoj knjizi će se obradovati oni koji vide ove vrednosti.